

2007. AASTA APRILLIRAHUTUSED VÕIMUTEOREETILISEST, JULGEOLEKULISEST JA SEMIOOTILISEST VAATENURGAST

DIANA KALJULA¹

1. SISSEJUHATUS

Kuigi aprillirahutustest on möödunud kümme aastat, pole veel ilmunud põhjalikumat akadeemilist käsitlust, mis kirjeldaks sündmuste olulise osapoole arusaama juhtunust ja selle tagamaadest. Käesolev artikkel toob lugejani ülevaate, mis näitab, kuidas julgeolekuringkondade ametnikud 2007. aasta aprillirahutusi tõlgendasid ja mõtestasid.

Eesti Vabariigi põhiseaduse § 47 kohaselt on rahumeelne kogunemine üks inimeste põhiõigustest. See on üks viis enda ühiskonnas nähtavaks tegemisel. Osa rahumeelsetest kogunemistest (näiteks – demonstratsioonid, streigid, spordimängud jt) võivad teatud tingimustel üle kasvada massilisteks korratusteks, mis võivad kujutada ohtu riigi julgeolekule. Kuna sellised rahumeelsed kogunemised on liberaalse ja demokraatliku valitsemiskorra juures tavapärased nähtused, siis nende loomulikkuse juures ei pruugita tihti teadvustada, et meelevalduste hõlvamine ja nende muutmine massilisteks korratusteks pole tänapäeval enam sugugi harv nähtus. Kuna Eestis on avatud informatsioon, siis riik ja selle elanikkond võivad saada ohustatud vaenulike grupeeringute tegevuse tagajärjel (Riigikaitse arengukava 2013–2022 mittesõjalised osad). Informaatori avatust saab vajadusel ära kasutada, mõjutades inimesi kolmandate osapoolte huvides tegutsema.

Eesti lähiajaloo osas kogemus massilisest korratusest 2007. aasta aprillirahutuste näol, mis ekspertide hinnangul oli Vene Föderatsiooni² poolt provotseeritud (Kaitsepolitsei aastaraamat 2007: 13). Kui erinevate ühiskonnagruppide vahel toimuvad raskesti ohjatatavad avaliku korra rikkumised või eri kultuuride kokkupõrked, pingestab see olukorda kogu riigis. Teatud tingimustel võib ohtu sattuda isegi põhiseaduslik kord. Seega ei vaadelda artiklis juhuslikult tekkinud massilisi korratusi, mis

1 Sisekaitseakadeemia, kontakt: diana.kaljula@sisekaitse.ee

2 Artiklis kasutatud termin „Vene Föderatsioon“ tähistab poliitilist režiimi. Kasutatud on ka termin „Venemaa“, tähistamaks üldist riiklikku üksust. (*Autori märkus*)

võivad tekkida näiteks spordiürituste käigus. Selle asemel keskendutakse planeeritud massilistele korratustele, mille üheks eesmärgiks võib olla riigi põhiseadusliku korra muutmine. Riigile on eksistentsiaalseks ohuks kõik see, mis ähvardab riigi põhiseaduslikke printsiipe: riigi suveräänsust, valitsust ja territooriumi puutumast (Eenma 2007: 65). Maailmas on piisavalt näiteid massiliste korratuste tõttu langenud poliitilistest võimudest, kus Araabia kevad ja Ukraina 2014. aasta võimuvahetus on ühed viimased värvikamad ja senini mõju avaldavad.³ Kuna riigi sisemine ja väline julgeolek on omavahel väga tihedalt seotud ning mõjutavad teineteist vastastikku, siis on ka nende eristamine keeruline (Buzan, Wæver, de Wilde 1998: 21). Seega saab ühe riigi sisejulgeoleku destabiliseerimisega otseselt ohustada ka rahvusvahelist julgeolekut, õhutades riikidevahelisi pingeid.

Kuna massilistest korratustest tulenevad segadused võivad ühiskonnale tekitada palju probleeme, ei tohiks korratuste vältimiseks pöörata tähelepanu üksnes nende taktikalise poole lahendamisele. Niisama oluline on mõista ka põhjuseid, mis tingivad inimeste osalemise korratustes. Sellepärast vaadeldakse siin lähemalt massiliste korratuste ja sümbolite omavahelist seost. Eri sümbolite mõju ja tähtsus massilistes korratustes on lähtuvalt riikide kultuurilisest taustast ja ajaloost erinev, mistõttu on oluline uurida seda teemat eraldi ühe riigi kontekstis. Kuna valdavalt on korratuste osalisteks riigi enda elanikud, siis on riigi huvides, et selle elanikkond tunneks massidega manipuleerimise tehnikaid.

2007. aasta aprillirahutusi on analüüsitud erinevatest vaatepunktidest lähtuvalt. Tõenäoliselt kõige põhjalikum kokkuvõte tollastest ühiskonnas esinenud emotsioonidest ja vaatenurkadest on Marek Tamm ja Pille Petersoo toimetatud kogumik „Monumentaalne konflikt“ (vt Tamm ja Petersoo 2008). Teos sisaldab mitmeid analüüse, arvamuskogusid kui ka mitmeid ametlikke dokumente ja pöördumisi. Need analüüsid aprillirahutustega seonduvat valdavalt kultuurilisest ja poliitilisest aspektist lähtuvalt. Aprillisündmuste ja Pronkssõduri põhjal on kirjutatud mitmeid uuringuid: analüüsitud võimuteoreetilisest ja poliitilise semiootika vaatepunktist (Selg 2009; 2013), lahti mõtestatud inimeste sotsiaalse identiteedi tagamaad (Ehala 2009), nii sõjamonumentide kui ka üldist ajalootunnetuslikku tausta (Kattago 2008, 2009; Pääbo 2008).

Käesolev artikkel tugineb minu 2013. aastal läbi viidud ekspertintervjuudele (vt ka Kaljula 2015). Toonase uuringu eesmärk oli esitada ettepanekud asjassepuutuvatele valitsusasutustele, et tõsta nende teadlikkust sümbolite kasutamisest massiliste korratuste õhutamisel, tuginedes 2007. aastal Eestis toimunud aprillirahutuste näitele. Eelneva uuringu tulemus kirjeldab protsessi, mille käigus koondati üks ühiskonnagrupp teatud sümbolitega ühtseks kollektiiviks. Sellisel koondatud sotsiaalsed kollektiivid alluvad aga teistele käitumisreeglitele, mis võimaldab neid mobiliseerida ja rakendada mõne kolmanda osapoolle huvidest lähtuvalt. Tollased uuringu tulemused panen uude poliitteoreetilisse konteksti, vaadeldes neid läbi võimuteooriate ja episteemilise valitsetuse teooria.

3 Kui võtta arvesse käimasolevat sõda Ukrainas ja põgenikevoolu Põhja-Aafrikast ning Lähis-Idast (Autori märkus).

Artikli esimeses osas kirjeldan keskkonda, millest arenesid välja 2007. aasta aprillirahutused. Teises punktis toon lugejani teoreetilise raamistiku, millest lähtusin nii oma varasemas uuringus kui ka käesoleva artikli kirjutamisel. Kirjeldan, millistele võimuteooriatele tugineda, kuidas on inimhulkade ratsionaalsust käsitletud ja milliseid sümboleid kasutatakse kollektiivi koondamiseks. Artikli kolmandas punktis tutvustan metodoloogiat, mida kasutasin oma varasema uuringu läbiviimiseks. Neljandas punktis toon välja intervjuude analüüsi tulemused, kus kirjeldatakse, kuidas sümboleid massilistes korratustes on kasutatud, keskendudes Georgi lindile ja Pronkssõdurile. Artikli viimases, viiendas punktis toon välja peamised järeldused ja kokkuvõtte.

1. PRONKSSÕDURI JUHTUMI KONTEKST

Eestis pole massilised korratused küll sagedased, kuid geograafilise ja ajaloolise eripära tõttu võivad need olla otseselt ohuks riigi iseseisvusele. Näiteks võivad riigi sisejulgeolekut nõrgendada riigis elavad valitseva korra vastaselt meelestatud vähemusrahvustesse kuuluvad isikud, eriti vene vähemusse kuulujad. Nad võivad kujutada riigile tõsist julgeolekuriski, sest selliste gruppide tasalülitamine võib ajendada Vene Föderatsiooni alustama siinse vähemuse n-õ kaitseks humanitaarset interventsiooni. 1999. aastal võeti Vene Föderatsioonis vastu kaasmaalaste seadus, mis määratles kaasmaalased ühise keele, religiooni, kultuuripärandi, tavade ja traditsioonide kandjatena (О государственной... 1999). Vene Föderatsiooni sõjalises doktriinis (lk 20) on välja toodud, et neil on õigus sõjaliselt sekkuda kaasmaalaste kaitseks võõrriigi siseasjadesse (Военная доктрина Российской Федерации 2000). Lahtine on, milliste ohtude eest kaasmaalasi kaitstakse ja millises rollis nad olema peaksid. Kas massiline avaliku korra rikkumine, millele vastav riik ei saa reageerimata jätta, on piisav põhjus sõjaliseks sekkumiseks?

2007. aasta aprillirahutuste põhituumaks oli ühe vähemusrahvuse esindajate avalik väljaastumine Eesti Vabariigi Valitsuse tehtud otsuse vastu. Selle sisuks oli Tallinna kesklinnas Tõnismäel asuva nõukogudeaegse monumendi, nn Pronkssõduri, teisaldamine Tallinna kesklinna Kaitseväge kalmistule. Erinevates uuringutes (vt Davydova 2008; Hackmann ja Lehti 2008; Lehti jt 2008; Pääbo 2008; Selg 2013; Wertsch 2008) on nende rahutusteni viinud põhjuslikkuse ahel rekonstrueeritud laias laastus järgmiselt. 2007. aasta sündmuste üheks alguspunktiks saab pidada 2005. aastat (kui möödus 60 aastat Suure Isamaasõja võidust). Siis hoogustusid massilised kogunemised Pronkssõduri juurde, tähistamaks 9. maid. Need kogunemised olid põhjuseks avalikeks konfliktideks valdavalt venekeelsete venemeelsete ning eestimeelsete vahel, mis olid tingitud Teise maailmasõja ja Eesti sõjajärgse saatuse erinevatest tõlgendustest. Nii oligi paljudele eestlastele oluline, et Tallinna kesklinnas ei võimaldataks kogunenud venemeelsel elanikkonnal käia regulaarselt eitamas Eesti okupeerimist Nõukogude Liidu poolt.

Lisaks Eestis elavale venemeelsele elanikkonnale oli Pronkssõduri teisaldamise plaanide suhtes agressiivselt ja jõuliselt meelestatud ka Vene Föderatsioon (vrd Mälksoo 2009). Potšeptsov (2009: 54) on kirjutanud, et vanade, eriti nõukogudeaegsete sümboliliste sündmuste kehtetuks tunnistamine tähendab konflikti sattumist Vene Föderatsiooni jaoks püha ruumiga. Pühade ruumide konflikt võib kergesti eskaleeruda nn füüsilise ruumi konfliktiks. Nii oligi Pronkssõduri teisaldamise näol 27. aprillil 2007. aastal suure hulga Eestis elava vene elanikkonna jaoks tegemist püha ruumi rüvetamisega. Samas, arvestades Vene Föderatsiooni riiklikku reaktsiooni Pronkssõduri teisaldamisele on tähelepanuväärne, et kõigest mõni kuu enne Pronkssõduri teisaldamist hävitati Moskva eeslinnas Himkis üks Suure Isa-maasõja monument, tegemaks ruumi uutele ehitistele (Brüggemann ja Kasekamp 2008: 86). Sellest võib järeldada, et mõningatel juhtudel on tegemist nn pühaduse politiseerimisega — objektid tabustatakse vastavalt poliitilisele hetkevajadusele. Eelnevalt kirjeldatust saab järeldada, et nõukogudeaegsete sümbolite kehtetuks tunnistamine tähendab konflikti sattumist Vene Föderatsiooni jaoks püha ruumiga. Samas on püha ruum valikuline, s.t nõukogudeaegsed sümbolid on pühad küll Eesti territooriumil, kuid need ei pruugi ilmtingimata olla pühad Vene Föderatsiooni territooriumil, sõltudes otseselt sealsest poliitilisest hetkeseisust.

Püha ruum tekib enamasti selliste sündmuste ümber, mis on teatud kogukondlikus mälus väga olulise tähendusega. Ajaloolised sündmused kinnistatakse inimeste teadvuses kindlate kirjatükkide, müütide ja legendide pideva kordamisega. Lisaks saab püha ruumi tekitada ka sümbolite ja rituaalide abil (Smith; Green 1995). Nii ongi Eesti kontekstis planeeritud massiliste korratuste eeltöö üheks võimaluseks toetada riigis nn pehme võimu kaudu vene kultuuri, kinnistades sihtgrupis teatud sümboliliste tähendustega kultuuriobjekte ja -sündmusi. Termin *„pehme võim“*⁴ (ingl k *soft power*) võttis kasutusele Joseph Nye (1990). Pärast Nõukogude Liidu kokkuvarisemist hakkasid vanad võimupositsioonid murenema. Nye sõnutsi ei ole militaarsetele vahenditele tuginev poliitikakujundamine sealpeale enam nii efektiivne ega otstarbekas. Poliitilisi eesmärke on palju lihtsam saavutada veenmise ja ligitõmbavusega. Venemaa, Euroopa ja postsovjetlike riikide julgeoleku temaatikat uuriv Agnia Grigas (2012: 9) on kirjutanud oma aruandes Briti rahvusvahelisi suhteid uurivale instituudile Chatham House, et alates 2000. aastatest on Vene Föderatsioon võõrriikides vene kultuuri toetanud nii majanduslikult kui ka administratiivselt. Riiklikult on loodud ja toetatud Kremli-meelseid võrgustikke majandus-, kultuuri- ja poliitikasektoris. Neid võrgustikke hallatakse kaasmaalaspoliitika ja suure vene vähemuse kaudu (Grigas 2012: 10).⁵ Venemaa kaasmaalaspoliitika nime all pehme võimu kasutamist oma välispoliitiliste eesmärkide saavutamiseks on kirjeldanud ka mitmed Kaitsepolitsei aastaraamatud (vt Kaitsepolitsei aastaraamatuid 2007; 2008; 2009; 2010; 2011; 2012; 2013; 2014; 2015).

4 Inglikeelset väljendit 'soft power' on eesti keelde palju tõlgitud ka kui 'pehme jõud'

5 Vene Föderatsioon toetab *Russkij mir* fondi kaudu võõrriikides paiknevaid nn kaasmaalaste MTÜsid (vt Kiilo 2011). Selliseid MTÜsid tuntakse teatud ringkondades GONGOdena e *government organized non-governmental organizations*.

2. UURIMUSE TEOREETILINE RAAMISTIK

Uurimuse teoreetiline raamistik on kolmeosaline: lisaks masside käitumise ja poliitiliste sümbolite teooriatele kasutan ka politoloogias ja sotsioloogias tuntud võimukäsitlusi.

2.1 Ratsionaalsed või irratsionaalsed massid

Massilistes korratustes osalevatest inimestest pole tänaseni ühtset arusaama, sest suhtumine rahvamassi on aegade jooksul olnud muutlik (vt Borch 2006). Enamasti saab erinev suhtumine massidesse alguse uurijate rahvuslikust kogemusest. Näiteks Prantsuse traditsioonis käsitleti massi hullusena 18.–19. sajandi kataklüsmide tõttu, Saksa traditsioonis aga positiivse nähtusena rahvuse kujunemises. Väga suurelt lihtsustades jagan arusaama massikäitumisest kaheks. Esimene neist rõhutab, et korratuste raames käituvad inimesed täiesti irratsionaalselt, motiivideta ja ettearvatult (Borch 2013). Sellele käsitlusele pani aluse Gabriel Tarde ja tema mõtteid arendas olulisel määral edasi Gustave Le Bon (1991). Sellise massikäitluse on hästi kokku võtnud Sigmund Freud (1949: 17) „kui üksikisikud koonduvad gruppidesse, langevad neil ära kõik sisemised piirangud ja valla pääsevad kõik sisemised julmad, jõhkrad ning destruktiivsed instinktid“.

Alates 1960ndatest hakkas levima teine käsitlus, mille esindajad püüdsid erinevate teooriate abil näidata rahvamassis olevaid inimesi ratsionaalsetena (vt Turner 1957; Smelser 1962; Tilly 2003; Borch 2009). Selle kohaselt on inimesed massilistes korratustes põhjusega ja nende endi jaoks on nende tegevus täiesti põhjendatud (Gorringe 2011). Kahe koolkonna vahelised erimeelsused puudutavad näiteks inimeste emotsionaalsust. Le Bon heitis massidele ette liigset emotsionaalsust, väites, et massis juhitud inimesed ainult emotsioonidest, andmata seetõttu enestele oma tegevustest aru. Couch (1968) väitis, et on ekslik pidada tugevat emotsionaalsust massi eripäraseks ilminguks. Tema sõnul on tundelisus inimeste loomupärane osa ja tugevaid emotsioone esineb ka kahe inimese omavahelistes suhetes. Emotsionaalsus ei erista seega massikäitumist muust inimkäitumisest ja ei vaja seetõttu ka eraldi rõhutamist. Sarnasele järeldusele jõudis aastakümneid hiljem ka neurobioloog Damasio (1995: 177) kinnitades, et tegelikult toimib ratsionaalsus emotsioonidega sümbioosis ehk inimeste tajusid ei saa jagada dualistlikult kas emotsionaalseteks või ratsionaalseteks — need kaks seisundit on omavahel liiga tihedalt seotud. Ilma emotsioonita inimesed ei õpi, sest emotsiooni olemasolu tingib ratsionaalse otsuse. Niisiis nähtub, et emotsionaalsust peavad inimestele omaseks nii irratsionaalse kui ratsionaalse käitluse pooldajad.

Viimase paarikümne aasta massiliste korratuste uuringud on viidanud korratustes osalejate ühtsele sotsiaalsele identiteedile, mis ei ole masside moodustumisel tingimata alati ühtne olnud (Reicher, Stott 2004). Nimelt, massi kuuluv inimene minetab oma personaalse identiteedi ja võtab omaks massile kuuluva sotsiaalse identiteedi (Stott, Drury 2000). Samas võivad ühe grupi liikmed oma kollektiivi

identiteeti määratleda küll erinevalt, kuid neil on siiski ühtne ja ühendav arusaam grupi identiteedi olemusest (Simon 2004: 188). Seega tuleb massi suhtuda vastavalt selle sotsiaalsele taustale (Reicher 2003). Sarnast nähtust on kirjeldanud ka Hoppál (2008: 157), leides, et masside käsitlemisel tuleks pöörata tähelepanu eelkõige kollektiivile. Analogset indiviidi allutamist kollektiivile on käsitlenud ka Foucault. Ta tõi välja, et need võitlused seavad küsimuse alla indiviidi staatuse. Ühelt poolt tervitatakse indiviidi omanäolisust, teisalt rünnatakse kõike, “mis võib indiviidi isoleerida, teda teistest ära lõigata, kogukonna elu lõhestada, sundida indiviidi endasse sulguma ja omaenese identiteeti kapselduma“ (Foucault 2011: 282–283).

2.2 Poliitilised sümbolid kollektiivi koondajatena

Kui aktiivset rolli etendavad sümbolid massivägivallas? Selg (2011) toob välja, et sümbolid on iseenesest neutraalsed, omandades näiteks poliitilise tähenduse alles kindlas kommunikatiivses kontekstis. Nii juhivad sümbolid tähelepanu kindlatele ühiskondlikele võimustrateegiatele. Poliitiliste sümbolite seost vägivallaga ja sümbolite esinemist ühiskonna konfliktsetes situatsioonides on uurinud Roger Mac Ginty (vt 2001). Ta leiab, et sümbolid ja nende funktsioonid võivad olla vahendid, mille abil arendada grupi- ja indiviididevahelist identiteeti (Mac Ginty 2001: 2). Sümbolite vahendusel saab ka edukalt esindada kindlat maailmavaadet ja mobiiliseerida inimesi ning nende emotsioone. Selline tegevus nõuab siiski aega, sest ühise mälu ja identiteediga kogukonna koondamine ühtse sümboli alla nõuab regulaarset ja süstemaatilist tööd näiteks ühisürituste korraldamise kaudu (Casquete 57: 2006). Lisaks grupi ühtekuuluvustundele suurendavad sümbolid ka kohusetunnet grupi ees, sest individid peab nägema enda ja grupi huve ühtsena (Kowalewski 1980: 102). Ühiskonnas muutuvad paljud sündmused sümbolilisteks just sellepärast, et neil on poliitiline tähendus — kui mõelda kasvõi 24. veebruari peale, mis on iseenesest lihtsalt üks päev veebruaris. Poliitilisi sümboleid saab ära tunda nelja tunnuse järgi (Harrison 1995: 256–263):

1. neid käsitletakse omandina, mille on omastanud kindel grupeering või individid;
2. sümbolid on kui staatuse tähistajad, millele on omistatud mitmeid pühaduse omadusi;
3. sümbolite nn omamine on teatav legitiimsuse allikas, andes näiteks õiguse mingile territooriumile või poliitilisele ametikohale;
4. sümbolid on indiviidile emotsionaalselt siduvad ja nende abil saab isikuid identifitseerida ning selle läbi ka nende lojaalsust hinnata.

Kui poliitilised sümbolid on inimestele olulised, siis on nad ka rünnakute suhtes tundlikud. Neid annab edukalt ära kasutada osalejate ühendamiseks sõjakates massiprotesti taktikates. Sellistes konfliktides proovivad ühiskonnas konkureerivad grupid oma sümboleid pidevalt teiste omadest rohkem esile tõsta. See hõlmab eneses nn opositsioonis oleva grupi sümbolite kõrvaleheitmist või isegi hävitamist (Mac

Ginty 2001: 3). Poliitilist kuuluvust määratakse ka väga selgelt antagonistlikult konstrueeritavas „oma/võõra“ skaalal. Semiootilises mõttes võib „oma“ (meie) ja selle vastandina kaasnevat „võõras“ (nemad) mõistet pidada peamiseks kultuuri iseloomustavaks tunnuseks. „Võõrast“ võib kirjeldada kui oma kultuurikontekstist väljaspool olevat (Madisson ja Ventsel 2012: 166). Riikide mütoloogiline identiteediloome hõlmab eneses kujutlust ühisest minevikust ja jagatud mälust — see ühine mälu defineerib ära ka sellest väljaspool oleva, „võõra“, kes sellise duaalse vastandumise kaudu muutub vaenlaseks (Hosking ja Schöpflin 1997: 73). Sotsiaalse identiteedi teooria kohaselt võib selliste hoiakute kujunemist kirjeldada järgmiselt: sisegrupi ehk „oma“ kõrge enesehinnang saavutatakse reeglina välisgrupi ehk „võõra“ madaldamise ja erisuse rõhutamisega (Rüsen 2004: 120). „Oma/võõra“ puhul võimendataksegi rohkem seda, mis neid eristab ja ei püütagi näha eri gruppide kultuurilisi erisusi ületavaid ühendavaid elemente.

Käesolevas artiklis kasutatakse sümbolite ja massilistes korratuste omavahelise seose näitlikustamiseks 2007. aasta aprillirahutustes valdavalt esinenud sümboleid — korratuste keskmes olnud Pronkssõdurit ja osalejate seas laialt kasutatud Georgi linti. Georgi lint on hea näide sellest, kuidas „oma/võõra“ skaalal polariseeritakse erinevaid ühiskonnagruppe. Aprillirahutustele eelneval ja järgsel perioodil oli näha, et suur hulk venekeelseid märgistasid end Georgi lindiga. Ajalooliselt pani Georgi ordenile aluse Katariina II 1769. aastal. Ordeni deviisiks oli „Teenistuse ja vapruste eest!“. Ordeni statuudi järgi jagati seda ohvitseridele isikliku vapruste ja reaalsete sõjaliste teenete eest (Мыпашев 2002: 165). Algselt Vene keisririigis kasutusel olnud sümbol võeti üle Nõukogude Liidu poolt. Stalin soovis kasutada ära vene mälus oma kindla koha kätte võidelnud Georgi sümbolit, et tõsta võitlejate moraali. Samal ajal ei seganud see asjaolu aga nõukogude võime Georgi ordeni kavalere mõrvamast ja vangist panemast.

Ka tänapäeval on Georgi ordeni lint vene rahvuse seas laialdaselt kasutusel. Venekeelsed Eesti elanikud kannavad seda nt autode tahavaatepeegli küljes selleks, et uhkusega demonstreerida oma vene päritolu (Kooft 2014: 71). Linte on alates 2005. aastast üle maailma jagatud kümnetes miljonites — need on kasutusel lisaks Ida-Euroopale ka Suurbritannias, Ameerika Ühendriikides, Argentiinas, Hiinas jne (Russia's... 2010). Vene Föderatsiooni ametliku retoorika kohaselt on linnid vaid Teises maailmasõjas hukkunute mälestamiseks. Samas näib Georgi lint olevat Suure Isamaasõja mälestamisest juba kaugel. Kui algselt võidigi linti kanda vaid 9. mai mälestusüritustel, siis nüüdseks võib seda näha nii Vene Föderatsiooni juhtivoliitikutel kui ka tavakodanike rinnal ka muudel üritustel. Näiteks Ukraina konfliktis märgistavad end Georgi lindiga selgelt venemeelsed separatistid (Hicks 2014). Samuti võis Krimmi annekteerimise sündmuste käigus näha Georgi ordeni värvides lippe koos Vene Föderatsiooni lippudega. Nii positsioneeriti end selgelt „oma/võõra“ kontekstis.

Miks on sümbolite abil kollektiivi koondamine nii tõhus? Individuaalselt on n-ö vaimselt kompetentsel isikul oma tegude üle otsustamisel valikuvabadus. Kuid Lukes (2005: 146) toob välja, et valikuvabadused võivad olla vaid näilised. Valikutes

endis võivad sisalduda teatud sisemised piirangud, mille eiramine ei pruugi olla isikute igakülgsede huvidega seotud. Nii Georgi lint kui ka Pronkssõdur hõlmavad endis mitmekülgsed seoseid — austus ja armastus oma langenud esivanemate vastu, oma kollektiivi langenud esivanemate vastu, oma emamaa ja selle keerulise ja raske ajaloo vastu. Seega eemaldudes ühest sümboolsest objektist lihtsalt teatud ajahetkel, eemalduakse ühtlasi ka väga suure tähenduskoormaga laetud kollektiivist.

2.3. Võimuteoreetiline aspekt

Käesolev artikkel näitab lugejale, kuidas mõistsid ja mõtestasid korrakaitse- ja julgeolekuringkondade ametnikud 2007. aasta aprillirahutusi. Et viia nende arusaamad poliitikateaduslikku konteksti, siis vaatan oma eelneva uuringu tulemusi lähtuvalt võimuteooriatest. Foucault (2005: 102) kohaselt on võim kõikjal, igas kaht punkti teineteisega ühendavas suhtes ja võimuga tähistatakse keerukat strateegilist situatsiooni. Võimul pole ühte kindlat väljendusvormi. Barnett ja Duvall (2005: 3) toovad välja neli võimu esinemisviisi, millest kahte teostatakse otseselt ja kahte varjatult:

- 1) sunduslik võim [*compulsory power*], mis võimaldab ühel osapoolel omada otsesest võimu teise üle;
- 2) struktuurne võim [*structural power*], mille eesmärk on kinnistada sotsiaalsed võimekused ja huvid. Võimu teostatakse avalikult ja mõlema osapoolle nõusolekul;
- 3) institutsionaalne võim [*institutional power*], mis võimaldab ühel osapoolel omada kaudset või varjatud kontrolli teise üle;
- 4) produktiivne võim [*productive power*], mis loob ühiskondlikult hajusaid subjektiivseid tähendusi ja tähendussüsteeme. Võim teostub vastastikuselt ühiskonna erinevates sotsiaalsetes suhetes. Produktiivne võim keskendub diskursuste tekkele.

Antud artiklis keskendun ma eelnimetatud võimu esinemisviisidest kahele: struktuursele ja produktiivsele võimule. Barnett ja Duvall (2005: 18) peavad struktuurse võimukäsitluse üheks esindajaks Steven Lukesi (vt lähemalt Lukes 1974; 2005).⁶ Lukes võttis osa nn võimu nägude debatist. Nn võimu esimese näo teooria esindab sunduslikku võimu, kus „A omab võimu B üle siis, kui A saab B tegema midagi, mida B muudel tingimustel ei teeks“ (Dahl 1957: 202–203; vt Hay 2002: 172).⁷ See on sisult weberlik kontseptsioon (vt Weber 2002: 78), kus võimu uurimise fookuseks on küsimus „kes suudab kehtestada oma tahte hoolimata vastasseisust“ (Selg 2015: 78). Võimu teine nägu, mis esindab institutsionaalset võimu, ilmneb agenda seadmises ja ka „mitte-otsuse tegemisel“ [*nondecision-making*] (Bachrach ja Baratz 1962; 1963). Selg (2015: 78) võtab selle lühidalt kokku: „võimu kandja pole mitte

6 Samas on muidugi Lukesi tihti peetud vastuoluliseks autoriks, kes püüab ajada toimija-keskset võimuteooriat, kuid sisuliselt esitab struktuurikeskseid argumente või tulenevalt oma argumenti loogikast vähemalt peaks seda tegema. Autoriteetsetest autoritest on sellele vastuolule tähelepanu juhtinud nt Haugaard (2003) ja Hayward (vt Hayward ja Lukes 2008: 8–11, 14–17).

7 A kui võimu kandja ja B kui võimu vastuvõtja

esmajoones see, kes jääb avalikus otsustamisprotsessis peale, vaid see, kes suudab garanteerida, et otsustatakse ainult n-õ sobivate teemade üle ning et kõikvõimalikud ebamugavad teemad oleksid juba ette otsustusprotsessist välja jäetud“. Võimu nn kolmanda näo teooria looja Lukes (1974: 34) väidab, et A võib omada B üle võimu ka siis, kui ta mõjutab B-d vastupidiselt B enda huvidele. Võib ka öelda, et võim on kui manipulatsioon, milles B-l puudub igasugune aktiivne roll võimusuhte alalhoidmisel (Selg 2015: 73). Lukes (1974: 23) selgitab, et A on võimeline mõjutama, kujundama ja määrama B soove ning just selles avaldub võimu toime: „kas pole see mitte ülim võimu rakendus, kui saadakse keegi teine või teised soovima seda, mida tahetakse, et nad sooviksid — see tähendab, kui kindlustatakse nende kuulekus nende mõtete ja soovide kontrollimise kaudu?“ (1974: 23). Lukes toob oma käsitlusesse sisse marksistliku termini väärteadvusest [*false consciousness*], millega ta peab silmas, et A omab kognitiivset võimu B-d eksitada. Veel toob Lukes debatti sisse B tõelised huvid [*real interests*], mille kohaselt B ei ole väärteadvusest tulenevalt teadlik oma tõelistest huvidest. A suudab seega kujundada B tõlgendussüsteemi, mille kaudu B mõtestab enese huve (Barnett ja Duvall 2005: 19). Ma võtan aluseks Lukesi (1974: 34) teooria, mille kohaselt A võib omada võimu B üle ka siis, kui ta mõjutab B-d vastupidiselt B enda huvidele. Kui panna Lukesi teooria siinse artikliga seonduvasse konteksti, siis üks riik (A = Vene Föderatsioon) soovib varjatult (pehme võimu vahendusel) mõjutada teise riigi teatud osa elanikkonnast (B = Eesti Vabariigis elavad vene vähemusrahvusest nn kaasmaalased). A võib B-d mõjutada oma välispoliitilistest huvidest lähtuvalt, mis ei peagi olema otseselt B-ga seotud, ehk siis B on vahend A eesmärkide saavutamiseks.

Idee väärteadvusest ja tõelistest huvidest on andnud alust kriitikaks (vt Clegg 1989: 179; Laclau 1991: 23). Hay (2002: 179) kritiseerib sellist üleolevat väärteadvuse arusaama, kuna selle kohaselt on ühiskondlik subjekt, kes pole võimeline mõistma enese tõelisi huve, ideoloogiliselt täielikult tüsstatav. Hay leiab, et see loob tingimuse, kus ainult keegi „valgustatud intelligent“ suudab eristada subjektide tõelisi nn huve (2002: 179). Esile kerkib ka küsimus, kas objektiivsed arusaamad väärtustest on üldse olemas. Mis teeb ühest huvist just tõelise huvi (vt Hindess 1982: 508)? Kriitikast hoolimata on Lukesi käsitlus jätkuvalt aktuaalne. Mark Haugaard (2003: 89) loetleb Lukesi teooriat „väärteadvusest“ üheks seitsmest võimu loomise viisiks. Nimelt, „väärteadvust“ võib olemasolevaks lugeda siis, kui esineb ka selle vastandina „tõeline teadvus“ [*true consciousness*]. Haugaardi (2003: 101) kohaselt saab arvestada tõelise teadvusega olukordades, kus sihilikult levitatakse väärinformatsiooni. Lukes vastab ka „väärteadvuse“ kriitikutele, et rõhuasetus tuleks panna eksitamise võimele, mille hulka kuulub ka tsensuur ja desinformatsioon (2005: 149).

Lisaks struktuursele võimu esinemisviisile on olemas ka produktiivne võim, mis esindab võimu nägude debatis neljandat nägu. Selles etapis liigutakse eemale struktuuride, ehk A ja B omavaheliste suhete juurest, keskendudes diskursustele (Barnett ja Duvall 2005: 20). Enam ei kujunda A mitte B huve, vaid identiteeti (Simon ja Oaks 2006: 119). Diskursuse kontekstis toimib võim näiteks mõiste klas-

sifikatsioonide määratlemisega („demokraatia“, „lääs“ „tsiviliseeritud“), mille hulgas luuakse „oma/võõra“ antagonistlikus käsitluses nn teised (Barnett ja Duvall 2005: 21). Samas pole olukord nii ühekülgne, nii fikseeritud. Ühest küljest diskursus küll toodab ja kannab võimu edasi, seda tugevdades. Teisest küljest muudab diskursus võimu haavatavaks, võimaldades seda rünnata või blokeerida (Foucault 2005: 111).

Foucault seob võimu otseselt valitsemisega. Ta leiab, et võim pole kahe vastase omavaheline võitlus, kuivõrd see on valitsemise küsimus. Valitsemine selles tähenduses on teiste võimaliku tegutsemisvälja struktureerimine, tähistades indiviidide või rühmade käitumise suunamise viisi (Foucault 2011: 299–300). Sellisest võimukäsitusest tuleneb episteemilise valitsetuse teooria (vt Alasuutari ja Qadir 2014a; 2014b). See teooria lähtub eeldusest, et poliitikakujundamine tugineb toimijate arusaamale maailmast. Niisugune valitsetus kõnetab inimeste süvaväärtusi ning -uskumusi, mõjutades kolme tunnetuslikku objekti: kuidas tunnetatakse sotsiaalset maailma; kellena end tuntakse ja millega end identifitseeritakse; ning mida tajutakse hea või soovitavana (Alasuutari ja Qadir 2014a: 3). Poliitikaanalüütikud otsivad pigem strateegiaid ja jätavad märkamata triviaalsetena näivad sümbolid ja rituaalid. Eelnimetatud elemendid aga määravad, kuidas paistab poliitika n-ö silma (Hajer 2009: 49–50). Nii uurib episteemiline valitsetus, kuidas toimijad töötavad inimeste reaalsuse kontseptsioonidel (Alasuutari ja Qadir 2014a: 4). Sellist mõjutamisviisi nimetatakse episteemiliseks tööks, mis on vaadete ja hegemoonsete definitsioonide mõjutamise tehnika (Alasuutari ja Qadir 2014a: 5). Kuna inimeste süvaväärtuste ja -uskumuste kõnetamine ning mõjutamine võtab kokku kogu pehme võimu mõtte, siis on eelkirjeldatud valitsetuse vorm antud artikli käsitluse jaoks kohane.

3. METODOLOOGIA

Käesolev artikkel tugineb 2013. aasta uuringule. Selle eesmärgiks oli esitada ettepanekud asjassepuutuvatele valitsusasutustele, et tõsta nende teadlikkust sümbolite kasutamisest massiliste korratuste õhutamisel, tuginedes Eestis toimunud 2007. aasta aprillirahutuste näitele. Tegemist oli kvalitatiivse empiirilise uuringuga, milles uurimisstrateegiana kasutati juhtumiuuringut (vt Flick 2009: 134). Aluseks võeti 2007. aasta aprillirahutused, mille analüüs võimaldas käsitleda sümbolite ja massiliste korratuste omavahelist seost. Andmekogumise meetodina kasutati poolstruktureeritud ekspertintervjuusid (Hopf 2004: 2013). Uuringu jaoks moodustati kaks valimit. Esimene valim oli mugavusvalim [*convenience sampling*], mis annab hea võimaluse uuritavasse valdkonda sisseelamiseks (Flick 2009: 433). Selle valimi alusel viidi läbi pilootintervjuu. Kuna tarvis oli semiootika baasteadmistele tuginevaid vastuseid, siis piisas kahest Tartu Ülikooli filosoofia- ja semiootika instituudis töötavast erialaspetsialistist. Nendega viidi intervjuud läbi 2013. aasta aprillis. Pilootintervjuu küsimustik koostati eesmärgiga kaardistada erialaste teadmistega inimeste hinnang sümbolitele kui mõjutusvahenditele. Pilootintervjuu vastustele tuginedes koostas inimese valimi uurimiskava.

Teise valimi moodustasid eksperdid, kes kõik ühel või teisel moel olid seotud 2007. aasta aprillirahutustega. Intervjueeritavad valiti lähtuvalt eesmärgistatud valimi meetodist (Teddle; Yu 2007: 80). Teise valimi intervjueeritavate hulka ei valitud teadlikult eraldi semiootikuid, kuna nende panus töösse oleks põhinenud teoreetilistel teadmistel. Eksperdid valiti lähtuvalt töö eesmärgist. Kuivõrd valitud isikud tegelevad praktikute ja oma valdkonna spetsialistidena sisejulgeoleku loomisega, oskasid nad põhjalikumalt kajastada sisejulgeoleku ametnike nägemust antud temaatikast. Küsitleti kaheksat eksperti, selgitamaks välja nende nägemust massiliste korratuste ja sümbolite omavahelistest seostest. Kõik eksperdid on vähemalt kümme aastat töötanud erinevates riigikaitse ja sisejulgeolekuga tegelevates asutustes, nii strateegilise kommunikatsiooni kui ka psühholoogilise kaitse valdkonnas. Ekspertide erialased teadmised ja kogemused katsid järgnevad valdkonnad: massiliste korratuste taktikaline pool; massiliste korratuste teooria; sümbolite kasutamine julgeolekuvaldkonnas; propaganda ja massikäitumine; propaganda ja kommunikatsioon; propaganda ja luuretegevuse ajalooline käsitlus; kommunikatsioon ja avalikud suhted.

Kõikidele intervjueeritavatele tagati nende soovi kohaselt anonüümsus. Mõlema valimi intervjueeritavate nõusolekul vestlused salvestati ja transkribeeriti. Pärast transkribeerimist jätkati intervjuude analüüsi, kasutades kvalitatiivset andmeanalüüsi programmi NVivo10. Mõlema valimi intervjuude analüüsil rakendati teksti avatud kodeerimist (Flick 2009: 309). NVivo10 programmi sisestati kõikide intervjuude transkriptsioonid, peale mida hakati moodustama teooriast tulenevaid peamisi kategooriaid ja koode. Kategooriate alla loodi omakorda koodid, millest moodustus kooditabel. Vastavalt kodeerimistabelile analüüsiti kõik transkribeeritud intervjuud. Kodeeritud intervjuude põhjal moodustati uurimistöö empiiriline osa, mis on üles ehitatud uurimisküsimuste alla koondunud kategooriate kaupa. Sellise analüütilise strateegia põhimõte võimaldab andmeid võrrelda kogutud andmete ja varasemalt kogutud teoreetilise materjali vahel (Schmidt 253: 2004).

Uuringu otsiti vastuseid järgmistele uurimisküsimustele:

1. Millistena tajuvad eksperdid inimeste käitumist massilistes korratustes?
2. Milline on ekspertide nägemus sümbolite rollist ja kuidas neid kasutatakse massiliste korratuste õhutamisel?
3. Millised on ekspertide nägemuses eestlastele ja Eesti venekeelsele elanikkonnale olulised sümbolid?

4. ANALÜÜSI TULEMUSED

4.1 Sümbolite roll kollektiivis

Intervjuude tulemused esitatakse antud artiklis kokkuvõtvalt, anonüümseid vastajaid eristamata. Tulemused tuuakse välja vastavalt intervjuukavas esinenud teemablokkidele.

Esmalt uurisin ekspertidelt, milline on nende isiklik suhtumine massidesse kuuluvatesse inimestesse, lähtuvalt ratsionaalsuse ja irratsionaalsuse kategooriatest. Ratsionaalsuse ja irratsionaalsuse moment on oluline sellest aspektist, kuivõrd julgeoleku valdkonda kuuluvad oskavad arvestada sellega, et planeeritud massilistele korratustele eelneval perioodil on võimalik inimesi sümbolitega mõjutada. Selle tulemusena võivad algselt rahumeelsed meelevaldused või rahvakogunemised eskaleeruda massilisteks korratusteks. Küsitletud ekspertidest leidis suurem osa analoogselt teoorias väljatooduga, et inimesed käituvad massilistes korratustes valdavalt irratsionaalselt, sest massi kuulumine ja massikäitumine iseenesest juba vähendab inimeste ratsionaalsust. Samas väärrib eraldi väljatoomist asjaolu, et enne 2007. aastat õnnestus politseil pronkssõduri juurde kogunenud inimestega pidada edukat dialoogi, mille tulemusena suudeti ära hoida mitmed suuremad korrarikkumised. Oluline on siiski rõhutada, et kuni 2007. aastani ei läinud riigi esindajad ka nendele olulist sümbolit ära viima. Inimesed küll koondusid suurtesse hulkadesse, aga kuna rünnak sümbolile jäi ära, siis polnud ka tõelist põhjust konfliktiks. Intervjuudes leidis kinnitust teooriaosas välja toodud sotsiaalse identiteedi teooria, mille puhul massi kuuluv inimene minetab oma personaalse identiteedi ja võtab omaks massile kuuluva sotsiaalse identiteedi. Selle teooria puhul taandub küsimus inimeste ratsionaalsusest ja irratsionaalsusest, kuna olulisem on hoopis individuaalse identiteedi taandumine kollektiivse identiteedi ees. Seega, mis on irratsionaalne indiviidi seisukohast, võib olla täiesti ratsionaalne ja arusaadav kollektiivi seisukohast lähtuvalt.

Ekspertidelt uuriti, milline osatähtsus on sümbolitel massiliste korratuste kontekstis. Valdavalt oldi seisukohal, et massiliste korratuste eelduseks on ühtse meelusega mass, mida omakorda annab koondada sümbolite abil. Seega on sümbolite eesmärk massiliste korratuste juures mitmetasandiline. Ekspertidid tõid välja nendele teadaolevaid sümbolite neli põhilist funktsiooni:

- 1) identifitseerimine;
- 2) mobiliseerimine;
- 3) kommuniqueerimine;
- 4) polariseerimine.

Et sümboleid kasutatakse teatud kontseptsioonide, subjektide või objektide identifitseerimiseks, on ehk nende kõige tuntum funktsioon. Lisaks sellele on n-ö mobiliseerivad sümبولid, milleks korratuste ajal kasutatakse näiteks nn grupikoreograafiat — erinevad käemärgid, käte üksteisele ümberpanek, kätest kinni võtmine, tulega lehvitamine, nn inimmeri, lippudega lehvitamine jms. Sellise grupikoreograafiaga tugevdatakse massi ühtsustunnet ja sümبولiseeritakse vendlust, „meie“ tunnet.

Sümbolitel on veel ka kommunikatiivne funktsioon, mis võimaldab anda edasi olulist poliitilist informatsiooni. Näiteks sümbol „kurjategijast ja ohvrast“ toob selgelt esile duaalse vastandumise. Aprillirahutuste ajal näidati Venemaa telekanalite meediapildis inimesi, kes olid maha paisatud või kelle käed olid kinni seotud. Jäeti aga näitamata nende samade „tsiviiliskikutest ohvrite“ poolt sissepektstud aknad ja

rüüstatud kauplused. Teleülekanded täitsid aga oma rolli, luues Eesti korrakaitsjatest jõhkardite kuvandi, kes vägivallatsesid nn õnnetute ohvrite kallal. Kurjategija ja ohvri sümboli loomine vene meedia poolt vastab teoorias esitatud antagonistlikule „oma/võõra“, ehk antud juhul vaenlase kuvandi loomise võttele. Lisaks võib marodööritsevate isikute pidev telepildis näitamine viia fookuse korratuste nn põhipõhjusele kõrvale. Vene meedial oli oluline näidata, kuidas Eesti riik väärkohtleb isikuid, kes seisavad millegi tähtsa eest.

Lisaks sümbolite identifitseerivale, mobiliseerivale ja kommunikeerivale funktsioonile on võimalik nendega ka polariseerida. Polariseerivate sümbolitega on võimalik antagonistlikul eesmärgil teadlikult tekitada ühiskonnas tugevat vastasseisu, ilma et inimesed peaksid omavahel üldse kohtuma. Aprillirahutuste käigus tuli selgelt välja katse ühiskonda polariseerida, mille tarvis prooviti luua näiteks märtri kuvandit. Märter pidi kehastama kõiki neid õilsaid väärtusi, mida Pronkssõdurile omistati ja kes siis langes neid väärtusi kaitstes. Sellist märtrit püüti teha Dmitri Ganinist, keda aprillirahutuste ajal marodööritsemise käigus pussitati ja kes hiljem suri haiglas.

4.2 Pronkssõdur ja Georgi lint

Sümbolite väljatoodud funktsioonid haakuvad käsitlusega produktiivsest võimust ülalosutatud Barnetti ja Duvalli taksonoomias. Sümbolid esindavad kasutatavat diskursust, võimaldades A-l aktiivsemalt tegeleda B identiteedi loomisega. Selliseid sümboleid esindavad väga hästi Pronkssõdur ja Georgi lint. Järgnevalt toon välja kokkuvõtte ekspertide hinnangutest mõlemale sümbolile, millel olid väga sarnased eesmärgid:

- 1) konsolideerimine;
- 2) diasporaa koondamine;
- 3) integratsiooni takistamine.

Kuna valimi moodustasid sisejulgeoleku valdkonna eksperdid, kes olid ühel või teisel moel kokku puutunud aprillirahutustega, siis oli igapähele neist ka pikem Pronkssõdurit puudutav episoodiline mälu. Nii töid mitmed välja, kuidas Nõukogude ajal kinnistati tseremoniaalsete riituste läbiviimisega inimeste kollektiivsesse mällu Pronkssõdur kui oluline sümbol. 1990ndatel, pärast okupatsiooni lõppu, lõppes ka organiseeritud riituste läbiviimine. Samas, kui eestlastele oli Pronkssõdur enne aprillisündmusi suuresti tähtsusetu, siis venekeelsele elanikkonnale tähendas see ikka ja alati Tallinna vabastajat, olles Suure Isamaasõja võidu sümbol. Kuigi Nõukogude ajal oli Pronkssõduri juures viidud läbi tseremoniaalseid riitusi, oli see tava vaibunud Eesti taasisesivsusega. Kuna enne 2005. aastat ei käinud Pronkssõduri juures suurel hulgal inimesi, saab järeldada, et monumendi olulisus inimeste teadvuses oli taandunud.

Nagu üks ekspert välja tõi, hakati 2005. aastal tegelema monumendi nn laadimisega, st jõulise tähendusvälja loomisega. Pronkssõduri juures hakati massiliselt käima vahetult pärast seda, kui meedia kaudu hakati inimestele selle tähenduslikust meelde tuletama. Monumendi juures hakati taas läbi viima rituaalseid tegevusi, mille abil seoti see tugevasti enamasti venekeelsete inimeste identiteedi ja ajaloolise tunnetusega. Inimesi kutsuti meedia vahendusel massiliselt Pronkssõduri juurde lilli viima. Monumendi juurde toodi bussidega isegi kooliõpilasi. Lisaks hakati Pronkssõduri juures kasutama Nõukogude Liidu sümboolikat, mis aktiveeris omakorda teatud osa eestlastest. Selle tegevuse tõttu kinnistus ühiskonnas tugevamalt „oma/võõra“ tunnetus, mis oma dualistlikus käsitluses paratamatult tingib vastaspoolde vaenulikkust. Kui dualne vastandumine on toimunud, teavad inimesed juba, kuidas kindlatele stiimulitele reageerida — kes on hea, kes on halb. Nii määrabki indiviidi käitumise valdavalt kollektiivi väärtus- ja normisüsteem. See on ka põhjus, miks on efektiivne luua teisest poolest vaenlase kuvand. Nii selgub, et Pronkssõduri taassidumine valdavalt venekeelse elanikkonna identiteediga algas juba aastaid enne 2007. aasta aprillisündmusi, olles otseselt seotud Suure Isamaasõja populariseerimisega Vene Föderatsioonis.

Ekspertide hinnangul enne 2005. aastat ei tähistanud Pronkssõdur eestlastele otseselt konkreetseid sõjakuritegusid ega küüditamisi. Äärmuslastele ja rahvuslastele ei saanudki see kuju meeldida, kuid Tallinna elanikkond oli sellega siiski harjunud. 2007. aastaks tähendas Pronkssõdur eestlastele juba 1939. ja 1940. aasta küüditamisi, tapmisi ja okupatsiooni. Selle tõttu hakkas ka Pronkssõdur tähistama eestlastele kohta, kus okupandid koos käivad ja seeläbi muutus kuju mingil määral okupatsiooni sümboliks. Pronkssõdur muutus väga suurtele gruppidele ääretult tähendusrikkaks sümboliks ja sellisel viisil oligi konflikt Pronkssõdurisse sisse kodeeritud. Mida peeti silmas „konflikti sissekodeerimisega“, võib lahti seletada ka Pronkssõdurile tähendusvälja loomisega:

1. Pronkssõdur muutus sümboliks, millega arendati grupi- ja individidevahelist identiteeti;
2. Pronkssõdur esindas kindlat maailmavaadet ja mobiliseeris inimesi ja nende emotsioone nii selle pooldajate kui ka vastaste seas;
3. Pronkssõdur suurendas ühtekuuluvus- ja kohusetunnet grupi sees, pakkudes poliitiliste pingete ajal tuge ja ühendust stabiilse minevikuga.

Monument vastab kõigis neljas punktis Harrisoni (1995: 256–263) poliitilise sümboli tundemärkidele:

1. Pronkssõdurit käsitleti vene rahva omandina, mille saatust ei oleks tohtinud otsustada selle riigi valitsus, mille pinnal see asus;
2. Pronkssõdur oli kui staatuse tähistaja, millele omistati pühaduse omadusi;
3. Pronkssõdur oli teatav legitiimsuse allikas, andes teatud inimeste hinnangul õiguse mingile territooriumile — antud juhul platsile Tõnismäel Rahvusraamatukogu ees;
4. Pronkssõdur oli inimestele emotsionaalselt siduv.

Aprillirahutustele eelnenud ajal oli tegu sümbolilise konfliktiga, mis lõpuks taandus identiteetide ja ajaloonarratiivide vastandumisele. Nagu tõdesid eksperdid, ei tekita Pronkssõdur oma uues asukohas Kaitseväe kalmistul enam eestlastele palju pingeid, sest ta eemaldati eestlastele olulisest sümbolilisest paigast, pealinna südamest. Olukord Pronkssõduri ümber on suuresti rahunenud ka seetõttu, et puudub teadlik pingete tekitamine.

Küsitluste koostamisel lähtusin eeldusest, et korratused pole ühtse ja suletud seltskonna poolt läbi viidud, vaid sinna kuuluvad üksteist mittetundvad isikud. Nii uurisin ekspertidelt, kuidas tekib ühtse eesmärgi jaoks koondataval sihtrühmal ühtne arusaam seal kasutusel olevatest sümbolitest? Intervjuudest toodi välja, et selleks on vaja vahendajat, mille abil selgitada korratustes osalevatele inimestele neid ümbritsevate sümbolite tähendust. Selleks on meediavahendid ja ühtne inforuum, mille abil kinnistatakse kindlaid sümboleid. Sellest tulenevalt võib mõista ka Georgi lindi kasutamist aprillirahutuste ajal. Täna seni kantakse Georgi lint tihti kõrvuti Nõukogude Liidu märkide, punalippude ja muu selle valdkonna sümboolikaga, mis on juba oma ajalooliselt olemuselt vastuoluline. Ekspertide seisukoht oli, et paljud Pronkssõduri ümber koondunud Georgi lindi kandjad ei teadnud siis selle lindi algset tähendust, selle ajalugu ega sisu. Nimelt küsisid teatud korrakaitsjad aprillirahutuste perioodil inimestelt Georgi lindi tähendust ja seda ei teatud. Arvati vaid, et see tähendab seda, kuhu poole nad kuuluvad. On muidugi küsitav, kas inimene peabki teadma mõne sümboli üleüldist tähendust või piisab sellest, kui teada selle tähendust ühes kindlas endale olulises kontekstis. Aprillirahutuste aegu sai seega selgeks, et kuigi inimesed Georgi lindi algset tähendust ei teadnud, mõistsid nad siiski, et sellega väljendavad nad oma ühtsust.

Intervjuude põhjal sain kokku võtta, et Georgi lindil ja Pronkssõduril oli aprillirahutuste ajal mitmeid sarnaseid omadusi:

- 1) need suurendasid kohusetunnet grupi ees;
- 2) ühendasid mineviku tundmisi olevikuga, pakkudes lineaarse ajalootunnetuse läbi ühendust suursuguse minevikuga;
- 3) võimaldasid äärmuslikku rahvusšovinismi, millest on kasu Vene Föderatsiooni imperialistlikul poliitikal;
- 4) võimaldasid lindi kandjad ja mittekandjad dualistliku maailmakäsitluse abil jagada „omadeks/võõrasteks“;
- 5) võimaldasid kandjate kaudu laiendada Venemaa püha ruumi ajaloo tõlgendamise kontekstis, kus Venemaa on oma elanike ohverdamise läbi vabastanud Euroopa fašismist;
- 6) hoidsid pidevalt meeles vaenlase kuvandit — kunagisi ja tänaseid nn fašiste;
- 7) hoiti elus mälestust Suure Isamaasõja ja selle kaudu ka Nõukogude Liidu kangelaslikkusest.

Eelkirjeldatud taktika ilmestab hästi episteemilist valitsetust, sest eesmärgiks oli luua ja taaskinnitada toimijate arusaama maailmast. Oluline on mõjutada B süva-väärtusi ja -uskumusi. Nagu teooria ette nägi, mõjutati inimeste sotsiaalse maailma

tunnetust, sh selle tunnetust, kes on omad, kes võõrad ja milline on B ühiskondlik positsioon. Lisaks võimaldasiid taasleituid sümboolid, nii Georgi lint kui ka Pronkssõdur, mõjutada B identiteeti (kellena end tuntakse ja millega end identifitseeritakse). Nagu eespool kirjeldatud, ei olnud Georgi lindi esialgne tähendus ja Pronkssõduri unustusse vajumine takistuseks uue ja võimsa tähenduseoreooli loomisele. Tunnetuse mõjutamiseks ongi sobilik kasutada sümboleid, mis kannavad endas muutlikke väärtusi. Intervjuudes toodi välja, et nii korrakaitse- kui ka julgeolekuametnikud jälgisid aastaid, kuidas näiteks unustusse vajunud Pronkssõdur sihiteadliku tööga toodi taas n-õ inimeste südamesse. Georgi lindi massiline levitamine ja kasutuselevõtt on ajalisel fikseeritav, ning sellest võib järeldada, et tegu on sihipärase ja suunatud tegevusega.

Siiski toonitased eksperdid, et sümbool iseenesest on neutraalne — välja tuleks selgitada hoopis korratustele orienteeritud huvigrupp, kes mingit sümboolit kasutab. Seega on küsimus pigem selles, millele see sümbool peab viitama. Mis tahes asi, mis mingil ajahetkel sümbooliseerib suurele rahvahulgale ebaõiglust, võib põhjustada korratusi. Mida hängusam on sümbooli kontseptsioon, seda suuremat massi see ka suudab endaga kaasa tõmmata, sest seda rohkem inimesi suudab ennast sellega samastada. Kuigi on täiesti võimalik sihiteadliku tööga luua mõni sümbool, mis võib saada korratuste n-õ põhjuseks, ei saa ekspertide sõnul kindlalt prognoosida mõne sümbooli ohtlikkust või ohutust — jälgida tuleb inimesi. Selgus ka, et tõenäoliselt on inimesed sümboolitega manipuleeritavad selle tõttu, et neil puudub harjumus ja oskus selliste asjade peale mõelda.

Valdavalt olid intervjueritavad seisukohal, et poliitilisel tugevateks ja seega riskantsemateks peetakse etnilisust või rahvuslikku ühtsust rõhutavaid sümboleid. Nii pole teoreetiliselt kuigivõrd keeruline planeerida massilisi korratusi. Massid saab koondada mõne riikliku või rahvusliku sümbooli taha, kasutades selleks propagandistlikke võtteid. Poliitiliste sümboolitena on need valdavalt inimestele ka emotsionaalselt siduvad, suurendades kohusetunnet grupi ees. Selliste sümboolite ründamise korral asuvad inimesed neid kaitsma. Kui sellist rünnakut meedia vahendusel võimendada, eristades selgelt nn omad ja võõrad, on laiematel massidel oma sümbooli kaitseks lihtne koonduda kellegi või millegi vastu. Eeltulenevast selgus ka, et hoolika propagandistlikku tööga on võimalik kindlale sihtgrupile selgitada mõne sümbooli tähendust ühes konkreetses kontekstis. Samas järeldub sellest, et samal põhjusel tuleb ka sümboolitesse ja nende tõlgendamisse suhtuda ettevaatlikult. Kui juba algselt puudub sümboolil staatiline tähendus, on kergeusklik loota, et staatilisus tekib pärast mõningast tähenduslikku kohendamist.

Eespool selgus, et riigi julgeolekuga tegelevad eksperdid on teadlikud võimalusest, kus A mõjutab propagandistlike võtetega sihiteadlikult B identiteeti ning võimalikku käitumist. Poliitilised sümboolid kannavad eneses poliitilisi diskursusi, mida sihilikult seotakse inimestele emotsionaalsete sündmuste ja kogukondlike tunnetustega. Praktikast leiavad seega kinnitust mitmed võimuteooriate elemendid, nii teooria episteemilisest valitsetusest kui ka struktuursest ja produktiivsest võimukäsitlusest. Episteemiline valitsetus ilmneb sihilikus tunnetuste mõjustamise

taktikates. Struktuurne võimukäsitus väitis, et A suudab kujundada B tõlgendus-süsteemi, mille abil B mõtestab enese huve. Nii Georgi lint kui ka Pronkssõdur ei tekkinud inimeste teadlikku teadvusesse nn rohujuure tasandilt. Juba see fakt ilmestab A püüdu mõjutada B arusaama maailmast. Sellest tuleneb ka produktiivne võimukäsitus. Luuakse diskursusi ja määratletakse „oma“ ja „võõras“, kujundades seeläbi identiteeti.

4.3 Tulemused võimuteoreetilisel taustal

Käesolevas artiklis seadsin eesmärgiks vaadelda oma varasemat uurimistulemust kahe võimuteooria ja episteemilise valitsetuse teooria kontekstis. Võtsin aluseks eelduse, et üks riik (A = Vene Föderatsioon) soovib varjatult, pehme võimu vahendusel, mõjutada teise riigi teatud osa elanikkonnast (B = Eesti Vabariigis elavad vene vähemusrahvusest nn kaasmaalased). Näis, et minu varasem uurimus illustreerib kõige paremini struktuurset ja produktiivset võimuilmingut. Struktuurne võim ilmneb hästi A ja B omavahelises suhtes, mida Lukes kirjeldas kui A võimet manipuleerides kujundada ja määrata B soove. Nii on B-l tegutsemiseks vaid näiline valikuvabadus. Lukesi võimuteooriale on ette heidetud, et selle järgi justkui mingi nn nähtamatu käsi kontrollib vaimselt saamatut massi. Praegune artikkel toobki aga välja, et Eesti julgeolekuringkondade arusaamadest lähtuvalt oli tegemist olukorraga, kus A mõjutas sümbolite kaudu B-d tegutsema oma huvidest lähtuvalt. Pean oluliseks välja tuua, et on ebavajalik ja põhjendamatult üleolev pidada B-d saamatuks või ebakompetentseks lihtsalt sellepärast, et A kordades suurema võimekusega kasutab küünuliselt ja oskuslikult ära B emotsioone ja rahvuslikku ning ajaloolist ühtsustunnet oma poliitiliste eesmärkide saavutamiseks. Ekspertintervjuude põhjal saab kinnitust Lukesi käsitus „tõelistest huvidest“. Nimelt võib järeldada, et 2007. aasta sündmuste käigus A ei toiminud ikkagi B huvidest lähtuvalt, nagu algselt oleks võinud mulje jääda. Kui A suudab õhutada ja ergutada inimesi osalema massilises korrarikumises, siis kas nende tagajärgede eest vastutamine väljendab ikka B huve? Paratamatult jääb mulje, et A soov oli pigem diskrediteerida ja kõigutada Eesti Vabariigi valitsust, milleks B oli sobilik ja kättesaadav vahend.

2007. aasta aprillirahutused iseloomustavad hästi ka produktiivset võimu, sest just sümbolid ja nende taustal toimunud diskursused panid massid liikuma. B võis pidada küll mingeid sümboleid oluliseks, aga milliseid, miks ja millal, selle määras A. Ka intervjuudest selgus, et kuigi sümbolid küll massilisi korratusi otseselt ei põhjusta, saab neid siiski kasutada kindlatel eesmärkidel. Aprillirahutuste näitel leiti, et sümbolitel oli nii korratuste ajal kui ka sellele eelnenud faasis mitmeid kasutusvõimalusi. Korratustele eelneval ja järgsel perioodil oli võimalik nendesamad sümboleid abil takistada integratsiooni või üldiselt ühiskonnas koondada diasporaad. Siin ilmneb sümboleid omadus kanda B identiteeti, mis on kesksel kohal produktiivse võimu kontseptsioonis. A ei mõjuta enam B käitumist, vaid tema arusaama nii endast kui ka end ümbritsevast maailmast. Sümbolid võimaldasid ka inimesi polariseerida,

koondada korratustesse ja seal neid identifitseerida ning lisaks osalejate jaoks nende endi tegevust legitimeerida. Struktuurse võimu tunnus oli diskursuste vahendusel luua antagonismi, määratleda „omad/võõrad“, tekitada vaenlane.

5. JÄRELDUSED

Kokkuvõtvalt võib öelda, et sümboolid võimaldavad luua kollektiivset teadvust, solidaarsust ja ühtse sotsiaalse kogukonna tunnet. Ühest küljest on see positiivne, aga sama kollektiivne element on ka põhjus, miks tekib polariseerumine. Polariseerumine pole veel üksteisele vastandumine, aga olemuslikult on konflikt selles juba alaliselt olemasolev ning seda annab õhutada sümboolite abil. On võimalik luua poliitilisi sümboleid, mille taha omakorda koondada inimmassi. Kui erinevate gruppide vahel on ka toimunud juhuslik või teadlikult tekitatud polariseerumine ja sellele lisaks otsustab keegi teise poole poliitilist sümboolit rünnata, siis on füüsiline konflikt tõenäoline. Olles veel teadlik erinevatest võimuilmingutest (nii teadvuse, huvide kui ka diskursustega manipuleerimisest) ja episteemilise valitsetuse esinemiskontekstist, pole sellistes tingimustes teoreetiliselt keeruline massilist korratust esile kutsuda. Praktikaks ollakse sellest teadlik, nüüd tõin välja ka teoreetilise kinnituse. Eelnevast võiks vaid tuletada, et suurtes sündmustes on juhuslikku vähe. Kaheldav on, kui õpetlikud on minevikusündmused inimhulkadele, kuid teoreetiliste konstruktsioonide loomisel ja edasiarendamisel on neist palju abi.

VIITEALLIKAD

- Alasuutari, Pertti; Qadir, Ali 2014a. Episteemiline valitsetus: lähenemine poliitikakujundamise poliitikale. *Acta Politica Estica* 5, 1–19.
- Alasuutari, Pertti; Qadir, Ali 2014b. Epistemic governance: an approach to the politics of policy-making. *European Journal of Cultural and Political Sociology* 1(1), 67–84.
- Bachrach, Peter; Baratz, Morton 1962. Two faces of power. *American Political Science Review* 56(4), 947–952.
- Bachrach, Peter; Baratz, Morton 1963. Decisions and nondecisions: an analytical framework. *American Political Science Review* 57(3), 632–642.
- Barnett, Michael; Duvall, Raymond 2005. Power in global governance. — Michael Barnett ja Raymond Duvall (toim.) *Power in global governance*. Cambridge. Cambridge University Press, 1–32.
- Borch, Christian 2006. The exclusion of the crowd: the destiny of a sociological figure of the irrational. *European Journal of Social Theory* 9(1), 83–102.
- Borch, Christian 2009. Body to body: on the political anatomy of crowds. *Sociological Theory*. 27(3), 271–290.
- Borch, Christian 2012. *The politics of crowds: an alternative history of sociology*. Cambridge University Press
- Borch, Christian 2013. Crowd theory and the management of crowds: a controversial relationship. *Current Sociology* 61(5/6), 584–601.
- Brown, Kris; Macginty, Roger 2003. Public attitudes towards partisan and neutral symbols in post-agreement Northern Ireland. *Global Studies in Culture and Power* 10(1), 83–108.

- Brüggemann, Karsten; Kasekamp, Andres 2008. Ajaloopoliitika ja „monumentide sõda“ Eestis. — P. Petersoo, M. Tamm (Koost.) *Monumentaalne konflikt: mälu, poliitika ja identiteet tänapäeva Eestis*. Tallinn: Varrak, 70–91.
- Buzan, Barry; Wæver, Ole; de Wilde, Jaap 1998. *Security: a new framework for analysis*. Lynne Rienner, Boulder, Colo.
- Casquete, Jesus 2006. The power of demonstrations. *Journal of Social, Cultural and Political Protest* 5(1), 45–60.
- Clegg, Stewart 1989. *Frameworks of power*. London: SAGE
- Couch, Carl J. 1968. Collective behavior: an examination of some stereotypes. *Social Problems* 15(3), 310–322.
- Dahl, Robert A. 1957. The concept of power. *Behavioral Science* 2(3), 201–215.
- Damasio, Antonia 1995. *Descartes's error: emotion, reason and the human brain*. New York: Avon Books.
- Davydova, Olga 2008. Bronze soldier goes transnational: mediascapes and the formation of identities in internet discussions. *Ethnopolitics* 7(4), 391–411.
- Eenma, Raine 2007. Sisejulgeoleku tähtsus uues julgeolekukeskkonnas. *Sisekaitseakadeemia Toimetised* 2007(6), 60–83.
- Ehala, Martin 2009. The Bronze soldier: identity threat and maintenance in Estonia. *Journal of Baltic Studies* 40(1), 139–158.
- Flick, Uwe 2009. *An introduction to qualitative research*. SAGE Publications.
- Foucault, Michel 2005. *Seksuaalsuse ajalugu I*. Tõlkinud Indrek Koff. Tallinn: Valgus.
- Foucault, Michel 2011. *Subjekt ja võim*. — M. Foucault. *Teadmine, Võim, Subjekt. Valik räägitust ja kirjutatust*. Koostanud ja kommenteerinud Marek Tamm. Tõlkinud Marri Amon, Hasso Krull, Mirjam Lepikult, Triinu Pakk, Katre Talviste, Marek Tamm, Märt Väljataga. Tallinn: Varrak, 277–309.
- Freud, Sigmund 1949. *Group psychology and the analysis of the ego*. London: Hogarth Press.
- Gorringe, Hugo; Rosie, Michael 2011. King mob: perceptions, prescriptions and presumptions about the policing of England's riots. *Sociological Research Online* 16(4), 17.
- Grigas, Agnia 2012. Legacies, coercion and soft power: Russian influence in the Baltic states. Aruanne Chatham House instituudile. Chatham House koduleheküljelt. Kättesaadav: <http://www.chathamhouse.org/publications/papers/view/185321#sthash.MX3AqYa9.dpuf>
- Hackmann, Jorg; Lehti, Marko 2008. Introduction: contested and shared places of memory. History and politics in North Eastern Europe. *Journal of Baltic Studies* 39(4), 377–379.
- Hajer, Maarten A. 2009. *Authoritative Governance: Policy Making in the Age of Mediatization*. Oxford University Press.
- Harrison, Simon 1995. Four types of symbolic conflict. *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 2(1), 255–272.
- Haugaard, Mark 2003. Reflections on seven ways of creating power. *European Journal of Social Theory* 6 (1), 87–113.
- Hay, Colin. 2002. *Political Analysis: A critical introduction*. Basingstoke: Palgrave.
- Hayward, Clarissa; Lukes, Steven 2008. Nobody to shoot? Power, structure, and agency: A dialogue. *Journal of Power* 1(1): 5–20.
- Hicks, Jeremy 2014. World War II Symbolism Runs Deep in Ukraine-Russia Standoff. *The Conversation*. Kättesaadav: <https://theconversation.com/world-war-ii-symbolism-runs-deep-in-ukraine-russia-standoff-24234> 22.01.2017.
- Hindess, Barry 1982. Power, Interests and the Outcomes of the Struggles. *Sociology* 16(4), 498–511.
- Hopf, Christel; Flick, Uwe (toim.) 2004. *Qualitative Interviews: An Overview. A Companion To Qualitative Research*. SAGE Publications.
- Hoppál, Mihály 2008. *Etnosemiotika*. Eesti Kirjandusmuuseum.

- Juris, Jeffrey S. 2008. Performing politics: image, embodiment, and affective solidarity during anti-globalization protests. *Ethnography* 9(1), 61–97.
- Kaitsepolitsei Aastaraamat 2007. Kättesaadav: <https://www.kapo.ee/est/aastaraamatud>
- Kaitsepolitsei Aastaraamat 2008. Kättesaadav: <https://www.kapo.ee/est/aastaraamatud>
- Kaitsepolitsei Aastaraamat 2009. Kättesaadav: <https://www.kapo.ee/est/aastaraamatud>
- Kaitsepolitsei Aastaraamat 2010. Kättesaadav: <https://www.kapo.ee/est/aastaraamatud>
- Kaitsepolitsei Aastaraamat 2011. Kättesaadav: <https://www.kapo.ee/est/aastaraamatud>
- Kaitsepolitsei Aastaraamat 2012. Kättesaadav: <https://www.kapo.ee/est/aastaraamatud>
- Kaitsepolitsei Aastaraamat 2013. Kättesaadav: <https://www.kapo.ee/est/aastaraamatud>
- Kaitsepolitsei Aastaraamat 2014. Kättesaadav: <https://www.kapo.ee/est/aastaraamatud>
- Kaitsepolitsei Aastaraamat 2015. Kättesaadav: <https://www.kapo.ee/est/aastaraamatud>
- Kaljula, Diana 2015. *Sümbolite kasutamine massiliste korratuste õhutamisel Eestis 2007. aasta aprillirahutuste näitel*. Magistritöö. Juhendajad: Raine Eenma, Harry Lahtein. Tallinn: Sisekaitseakadeemia
- Kattago, Siobhan 2008. Commemorating liberation and occupation: war memorials along the road to Narva. *Journal of Baltic Studies* 39(4), 431–449.
- Kattago, Siobhan 2009. War memorials and the politics of memory: the soviet war memorial in Tallinn. *Constellations* 16(1), 150–166.
- Kiilo, Tatjana 2011. Arengud Venemaa Föderatsiooni kaasmaalaste poliitikas. ABVKeskus mõttepaber. Kättesaadav: www.ut.ee/ABVKeskus/sisu/paberid/2011/pdf/KMP_Kiilo.pdf
- Koort, Katja 2014. The Russians of Estonia. Twenty years after. *World Affairs* 177(2), 66–73.
- Kowalewski, David 1980. The protest uses of symbolic politics: The mobilization functions of protester symbolic resources. *Social Science Quarterly* 61(1), 95–113.
- Laclau, Ernesto 1991. The impossibility of society. — Arthur and Marilouise Kroker (Toim.). *Ideology and Power in the Age of Lenin in Ruins*. Macmillan Education UK, 24–27.
- Le Bon, Gustave 1991. *Hulkade psühholoogia*. Tõlkinud K. Martinson. Tallinn: Perioodika.
- Lehti, Marko; Jutila, Matti; Jokisipila, Markku 2008. Never-ending Second World War: public performances of national dignity and the drama of the Bronze Soldier. *Journal of Baltic Studies* 39(4), 393–418.
- Lukes, Steven 1974. *Power: A Radical View*. Basingstoke: Macmillan.
- Lukes, Steven 2005. *Power: A Radical View*. Second edition. Palgrave Macmillan.
- Madisson, Mari-Liis; Ventsel, Andreas 2012. Võõra semiootiline modelleerimine Eesti lähiajaloo. *Acta Semiotica Estica*, 144–172.
- Mac Ginty, Roger 2001. The political use of symbols of accord and discord: Northern Ireland and South Africa. *Civil Wars* 4(1), 1–21.
- Mälksoo, Maria 2009. Review of 'Monumentaalne konflikt: mälu, poliitika ja identiteet Tänapäeva Eestis. Pille Petersoo and Marek Tamm (Toim.) Tallinn, Varrak, 2008.' *Journal of Baltic Studies* 40(1), 163–165.
- Nye, Joseph 1990. Soft Power. *Foreign Policy* 80, 153–171.
- Petersoo, Pille; Tamm, Marek (toim) 2008. *Monumentaalne konflikt: mälu, poliitika ja identiteet tänapäeva Eestis*. Tallinn: Varrak.
- Potšeptsov, Georgi 2009. *Propaganda trummipõrin: Uus külm sõda ja infokonfliktid postsovetlikus ruumis*. Tõlkinud Ülo Tikk. Olion.
- Pääbo, Heiko 2008. War of memories: explaining „memorials war“ in Estonia. *Baltic Security and Defence Review* 10, 5–25.
- Reicher, Stephen 2003. The Psychology of crowd dynamics. Hogg, Michael A.; Tindale, Scott (Toim.). *Blackwell Handbook of Social Psychology: Group Processes*. Malden: Blackwell Publishing.
- Reicher, Stephen; Stott, Clifford 2004. An integrated approach to crowd psychology and public order policing. *An International Journal of Police Strategies and Management* 27(4), 558–570.

- “Riigikaitse arengukava 2013–2022 mittesõjalised osad” avalik kokkuvõte. Kättesaadav: <http://www.kaitseministeerium.ee/riigikaitse2022/laiapohjaline-riigikaitse/index.html>
- Russia's George Ribbons to be Distributed Across World Ahead of Victory Day. RIA Novosti kodulehel. Kättesaadav: <http://en.ria.ru/russia/20100422/158692056.html> 12.01.2015
- Rüsen, Jörn 2004. How to overcome ethnocentrism: approaches to a culture of recognition by history in the twenty-first century. *History and Theory* 43, 118–129.
- Hosking, Geoffrey; Schöpflin, George (toim.) 1997. *Myths and Nationhood*. New York: Routledge.
- Selg, Peeter 2009. Vaevaline tee pronksmemuaristikast ühiskonnaanalüüsini. *Acta Politica Estica* 3, 99–13.
- Selg, Peeter 2011. *An outline for a theory of political semiotics*. Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Selg, Peeter 2013. A political-semiotic introduction to the Estonian “bronze-night” discourse. *Journal of Language and Politics* 12(1), 80–100.
- Selg, Peeter 2015. Mis on relatsiooniline võimukäsitlus? *Acta Politica Estica* 6, 67–92.
- Simon, Bernd 2004. *Identity in Modern Society: A Social Psychological Perspective*. Blackwell Publishing.
- Simon, Bernd; Oakes, Penelope 2006. Beyond dependence: An identity approach to social power and domination. *Human Relations* 59(1), 105–139.
- Smelser, Neil J. 1962. *Theory of collective behavior*. Free Press Glencoe.
- Smith, Jonathan Z.; Green, William S. 1995. Sacred space and sacred time. — *The HarperCollins Dictionary of Religion*. San Francisco: Harper.
- Stott, Clifford; Drury, John 2000. Crowds, context and identity: dynamic categorization processes in the poll tax riot. *Human Relations* 53(2), 247–273.
- Teddle, Charles; Yu, Fen 2007. Mixed methods sampling a typology with examples. *Journal of Mixed Methods Research* 1(1), 77–100.
- Tilly, Charles 2003. *The politics of collective violence*. New York: Columbia University.
- Turner, Ralph H.; Killian, Lewis M. 1972. *Collective behavior*. Oxford: Prentice-Hall.
- Weber, Max 2002. *Võimu ja religiooni sotsioloogias*. Tõlkinud Henn Käärik, Jaan Isotamm. Tallinn: Vagabund.
- Wertsch, James V. 2008. Collective memory and narrative templates. *Social Research: An International Quarterly* 75(1), 133–156.

ВЕНЕКЕЕЛСЕД АЛЛИКАД

- Военная доктрина Российской Федерации 2000–2020. Kättesaadav: <http://www.scrf.gov.ru/documents/33.html> 22.01.2017
- Федеральный Закон Российской Федерации: О государственной политике Российской Федерации в отношении соотечественников за рубежом. Kättesaadav: <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/sootech.htm> Vaadatud: 22.01.2017.
- Мурашев, Геннадий 2002. *Титулы, чины, награды*. Санкт-Петербург: Полигон.

Diana Kaljula (1987), MA sisejulgeolekus, Sisekaitseakadeemia (2015); MA religiooniantropoloogias, Tartu Ülikool (2011)
Teadur, doktorant

Sisekaitseakadeemia teadur (alates 2016); Kaitseliit, Naiskodukaitse instruktor 2012–2013.
Peamised uurimisvaldkonnad: julgeolek; strateegiline kommunikatsioon; massikäitumine; võimuteooriad.